

Araştırma Makalesi/Research Article

**AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN ÇİNGENE VE CERVANTES'İN
ÇİNGENE KIZI (LA GITANILLA) ADLI ESERLERİNDE "ÇİNGENE"
TİPİNİN TEMATİK GÖRÜNÜMLERİ ÜZERİNE**

*ON THE THEMATIC APPEARANCES OF THE "GYPSY" TYPE IN AHMET
MİTHAT EFENDİ'S ÇİNGENE NOVEL AND CERVANTES' WORKS CALLED
GYPSY GIRL (LA GITANILA)*

DİNÇER ATAY*

*Geliş Tarihi: 12 Haziran 2024
(Received)*

*Kabul Tarihi: 26 Haziran 2024
(Accepted)*

ÖZ: Türk Edebiyatında hâce-i evvel olarak kabul gören Ahmet Mithat Efendi, romanlarında teknik kaygıdan ziyade eğlendirerek öğretme ilkesine sadık kalır. Varlığını yazma eylemi ile birleştiren Ahmet Mithat Efendi, dünya edebiyatının önde gelen isimlerine de kayıtsız kalmamıştır. Bununla birlikte eserlerinde etnik grupların varlığını da gündeme taşıyan Ahmet Mithat Efendi, bazı etnik gruplara dair müstakil eserler de ortaya koyar. Bunlardan biri olan Çingene isimli eseri, Letâif-i Rivâyât serisinin içinde yer alır. Topluma bilgi aktarımını hoşgidecek hikâyeler ve sözlerle gerçekleştirme anlayışıyla teşkil edilen bu seri, Cervantes'in ünlü eseri Don Kişot'tan önce yazdığı las Novelas Ejemplares (Örnek Alınacak Romanlar/Hikâyeler) eseri ile ilişkilendirildiğinde yeni okuma imkânları kendini gösterecektir. Böylece ulusal edebî ürünlerle dünya edebiyatını teşkil eden eserleri bir bakışla algılamak mümkün olacaktır.

Bu makalede Türk edebiyatında Romanları müstakil olarak konu edinen ilk metinlerinden Çingene romanında somutluk kazanan Roman algısı ve imajı ile yine dünya edebiyatında Romanları müstakil olarak işleyen Çingene Kızı novellasındaki Roman algısı ve imajı karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Bu değerlendirme yapılırken karşılaştırmalı edebiyat disiplininin sunduğu kuramsal çerçeveye sadık kalınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat, Cervantes, Çingene, Çingene Kızı. Romanlar.

ABSTRACT: In his novels, Ahmet Mithat Efendi, who is accepted as the first teacher of Turkish literature, is not concerned with technicality and stays true to the principle of teaching by entertaining. Identifying his existence with the act of writing, Ahmet Mithat Efendi did not remain indifferent to the leading names of world literature. Raising the topic of ethnical groups, among others, in his works, he actually authored works that specifically focused on some ethnical groups. One of them, *Çingene (Gypsy)*, was a part of his series *Letâif-i Rivayat (Beautiful Stories)*. Created based on the idea of transferring knowledge to

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dinceratay@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8796-371X>

society through likable stories and sayings, it will be possible to read this series from a new perspective when it is associated with Cervantes' *las Novelas Ejemplares* (*Exemplary Novels*) which he wrote before *Don Quixote*. Thus, it will be possible to perceive national / local literary works in conjunction with works that constitute world literature.

The present article will comparatively evaluate the perception and image of Gypsies as described in the novel *Çingene*, which is one of the first texts of Turkish literature that specifically focuses on Gypsies, and the one described in the novella *De La Gitanilla* as a piece of world literature that also deals specifically with Gypsies. In this evaluation, the article will remain faithful to the theoretical framework offered by the Comparative Literature discipline.

Keywords: Gypsies, Ahmet Mithat, *Çingene*, Cervantes, *De La Gitanilla*.

GİRİŞ

Türk edebiyatının en çok eser ortaya koyan kalemlerinden olan Ahmet Mithat Efendi, yazma eylemi ile kendi varlığını içkin bir pozisyonda konumlayan son derece velut bir ediptir. Tanzimat devrinin Türk modernleşmesi eksenli sosyolojik hususiyetlerini bilhassa romanlarında bir vaka eşliğinde işleyen yazar, kurgu tekniğinde meddah anlatıcının temsillerini de verir. O, roman tekniğini incelemektense kurduğu vakanın vereceği ahlaki mesajın tesirine ehemmiyet gösterir. Öte yandan Ahmet Mithat Efendi'nin "en çok eser ortaya koyduğu edebî tür romandır. Ona göre roman cihan içinde cihandır" (Ülgen – Andı, 2000: IV). Hayat ile roman türünü birbirine içkin bir vaziyette tasavvur eden yazar, Osmanlı Devleti'nin sosyokültürel bağlamda yüzünü Batı'ya dönmüş olmasıyla ortaya çıkan toplumsal değişimi gündemine taşır. Geleneksel olana bağlı kalarak asriliği kaçırma veya asrilik adı altında gerçekleşecek bir köksüzlük hâli karşısında kendisini roman ve hikâye türü ile özdeşleştirerek neredeyse hiç durmadan yazar ve üretir. Bu yolla Osmanlı – Türk toplumunu "olması gereken" çizgisinde tutacağına inanan Ahmet Mithat Efendi, edebî anlamda Batı'dan pek çok detayı ödünçlemekle kalmaz, bunları kendince de sentezler. "O... Doğu ve Batı medeniyetlerini mukayese ederek, sathî de olsa bir tenkit süzgecinden geçirmiş, o devir için dikkate değer bir sentez oluşturmaya çalışmıştır. Bu maksatla roman, hikâye, tiyatro gibi edebî karakterdeki eserlerinde... hemen her konuya duyduğu ilgi ve tecrüsesini okuyucuya da aşılama çalışmıştır" (Okay 1989: 101). Salt teknik bağlamla sınırlı kalmayan Batı alımlaması tematik, bir başka ifadeyle izleksel açıdan da gözlemlenir. Söz gelişi *Çengi*'nin "İstanbul'da Don Kişot" (Ahmet Mithat Efendi, 2000: 5) adlı bölümü; roman türünün ortaya çıkışında birçok araştırmacı tarafından bir başlangıç noktası olarak kabul edilen *Don Quijote*'den mülhem bir uyarlamayı andırır. Buradan kalkarak denilebilir ki Ahmet Mithat Efendi'nin Cervantes ile olan münasebetinin en belirgin görünümü 1878'te yayımlanan *Çengi* romanındaki mezkûr bölümdür.

Buradan hareketle onun Cervantes'in eserlerini okuduğu çıkarımını yapmak mümkündür. “Ona göre roman ve tiyatroya, önce Batı’yı taklit yoluyla başlamak, daha sonra mahallî ve millî bir karakter vermek gerekir” (Okay 1989: 101). Orhan Okay’ın verdiği bu bilgiye göre Ahmet Mithat Efendi’nin Batı’daki roman birikimini sınırlı bir biçimde de olsa takip ettiği iddia edilebilir. Eserlerinde bilgi vermeyi önemseyen ve okuyucuya roman kanalıyla bilgi aktarımı yapan Ahmet Mithat Efendi, *Çengi*’nin ilk bölümü olan “İstanbul’da Don Kişot”ta Don Kişot’u okuyucusuna tanıtır. Bu noktada aynı zamanda Cervantes’e dair ifadeler de dikkat çeker: “...Don Kişot, yalnız şair Cervantes’in hayalhâne-i tasavvurunda vücut bulmuş bir zât-ı muhayyeldir” (Ahmet Mithat Efendi, 2000: 5). İspanyanın meşhur kalem erbablarından biri olarak takdim edilen Cervantes’in eserleri onun zihin dünyasında fikir verici bir noktada konumlanır. Bu detay, yazarın dünya klasiklerine ve bilhassa roman türünün öncü metinlere duyduğunu ilgiyi de kanıtlar. Onun romanlarındaki yazar anlatıcının konumunu geleneksel hikâye anlatıcısı formu ile ilişkilendirmenin yanı sıra bu belirlenimde – en azından *Çengi* romanı ekseninde- “Cervantes’in *Don Kişot* romanının da tesiri olduğunu” (Gökçek, 2006: 11) iddia edilebilir. Bununla birlikte Cervantes’deki gelenek eleştirisi ve parodisi yerine Ahmet Mithat Efendi’de faydalı edebiyat üretimi maharetiyle topluma faydalı olma hâli söz konusudur. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın onun romancılığına dair sarf ettiği şu cümlelerde hem onun tekniğini hem de romancı kimliğini özgün bir niteleme ile gözlemlemek mümkündür: “Midhat Efendi’nin üslubunun meddah hikâyesine çok yaklaştığını söyledik. Bu üslubu o, sanatı, daha iyisi romancılıkta melekesi ilerledikçe biraz daha genişletir. Çünkü onun sanatı yoktur, melekesi vardır ve halk muharriri olarak belirli başlı kusurlarından biri de budur” (Tanpınar, 1988: 460). Tanpınar’ın nitelemesi ile “halk muharriri” şeklinde addedilen Ahmet Mithat Efendi, romanlarında daima toplumsal faydaya odaklanır. Bunu yaparken eğlendirme ilkesini pek de ihmal etmez. “O, toplumu eğlendirmeyi, eğlendirirken eğitmeyi hedeflemiş bir yazardır” (Enginün 2015: 15). Söz konusu hususiyeti devrin sosyal gerçekliği içinde düşünmek gerekir. Batı medeniyeti karşısında duran değil onu Türk kültürüne ve hayatına uygun bir biçimde işleyip topluma takdim etmeyi hedefleyen Ahmet Mithat Efendi, bu anlayışına farklı türdeki metinlerinde de sadık kalır. “Metinlerinin eğlendirici olması kadar aydınlatıcı olmasını da amaç edinmiş bu üretken yazar için roman sanatı demek, gerçeğe uygun öyküleri bütün yazın türlerinden, bununla da kalmayıp bütün güncel söylemlerden yararlanarak anlatmak demektir” (Parla 2009a: 82). Onun roman türüne dair mezkûr telakkisi, türün teknik boyutundan ziyade içeriğinin daha çok önemsedğini göstermektedir. Öte yandan Miguel de Cervantes ile birleşen tarafının izini de burada bulmak mümkündür. Kendi

devri ve toplumu içinde var olan hâkim edebî birikime eklemlenen değil, bu birikime yeni bir yön veren özne konumuna yükselmeleri, buna örnek teşkil edebilir. Ahmet Mithat Efendi'nin dünya edebiyatında pek de bir yeri olmayışı gerçeğini akıldan çıkartmamak koşuluyla Cervantes'ten izleksel bir cevher bulma çabası iki yazar arasındaki ortak noktaları artırır.

Bu çalışmada Türk edebiyatının Romanları müstakil olarak konu edinen ilk metinlerinden Çingene romanında somutluk kazanan "Roman" algısı ve imajı ile yine dünya edebiyatında "Romanları" müstakil olarak işleyen *Çingene Kızı* novellasındaki Roman algısı ve imajı karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Çalışmada Türk edebiyatı sınırları içinde olan bir metinle İspanyol edebiyatı sınırları içinde anılan ve dünya edebiyatında yer edinmiş bir metnin içerimlediği "Roman / Çingene" tipolojisi tematik eksenli bir karşılaştırma ile okunacaktır. Söz konusu okuma yapılırken gerek Türk kültüründeki gerek İspanyol kültüründeki Roman algısının tasviri, edebiyat sosyolojisi ve karşılaştırmalı edebiyat eksenlerinde belirlenecektir. Söz konusu somutlamaya ilk olarak Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene* adlı eserindeki "Roman" algısının mahiyeti verilerek başlanacak devamında Cervantes'in Türkçeye *Çingene Kızı* şeklinde çevrilen *La Gitanilla* adlı novellasındaki "Roman" tipi ile devam edilecektir. Makalenin ikinci bölümünde bu iki Roman algısı sosyolojik boyutlarıyla benzerlik ve farklılıklar üzerinden yorumlanacaktır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Karşılaştırma meselesi, insanın bir şeyi anlama veya bir konuyu algılama çabası içinde yöneldiği bir yöntemdir. Sahip olunan bir şeyin nitelenmesi için o şeyin dışındaki başka bir varlığı kıstas almak icap etmektedir. Bu noktada en az iki farklı şeyin karşılaştırılması söz konusu olacaktır. Yapılan karşılaştırma neticesinde karşıdaki veya eldeki şeyin nitelikleri ortaya konmuş olur. Söz gelişi bir çocuğun elindeki şekeri başka bir çocuğun elindeki diğer şekerle karşılaştırması sonucunda basit bir nitelik atfı somutluk kazanır: büyük veya küçük; güzel veya kötü. Görüldüğü üzere günlük hayatın içindeki en basit yaşam alanında kompleks düşünce üretiminin uzağındaki çocukların davranışlarında bile gözlemlenebilen karşılaştırma, zamanla öğrenmenin veya bilgi edinimin de bir yöntemi hâline evrilir.

Anlama ve kavrama yolunda insani bir yöntem olan karşılaştırma, bilimsel araştırmalarda da kullanılan bir kavram alanına taşınır. Sayısal veya sosyal bilimlerde farklı görünümde karşılık bulunan karşılaştırma, edebiyat incelemelerinde müstakil bir disiplin hüviyetine bürünür. Karşılaştırmalı edebiyatın "görevi, işlevi, farklı dillerde yazılmış iki eseri konu düşünce ya da biçim

bakımından incelemek, ortak benzer ve farklı yanlarını tespit etmek, nedenleri üzerine yorumlar getirmektir” (Aytaç 2016:11). Edebî eserin çok boyutlu yapısına yönelen araştırmacı, farklı dillerde yazılan ve edebiyat çatısı altında ortaklık kuran metinleri ilk olarak edebiyat tarihi ekseninde karşılaştırma teşebbüsünde bulunur. “Alman edebiyat tarihçileri yavaş yavaş eserlerinde mukayeseli edebiyat tarihine az da olsa bir yer ayırmağa başlarlar” (Şerif Hulusi 1937: 149). Bununla birlikte ilk teşebbüslerde analitik bir karşılaştırmadan ziyade “yarıştırmacısına” bir karşı karşıya gelme hâli gözlemlendiği, karşılaştırmalı edebiyat namına Türkçe literatürde ilk çalışmaları yapanların başında gelen Şerif Hulusi¹ tarafından aktarılır. Devamında ise lisan boyutuna sarkan bir karşılaştırma anlayışının varlığına dikkat çeker. Nihayetinde dikey boyutlu bir anlayışla edebiyat tarihlerinin ele alınışlarında ilk odaklanılan meselelerden birinin de konu ve tema etkileşimi olması gündeme gelecektir. Zira “mukayeseli edebiyat edebi türler, üslup, tem, tip, efsane, fikir, duygular, kaynaklar, bir yazarın bir başka ülkede tanınması ve talihi, yayılma, tesir ve nakiller, sosyal çevreler, tenkit, süreli yayınlar ve çevirilerin niteliklerini içine alarak genişler” (Enginün 1999: 15). Genel edebiyat araştırmalarında odaklanılan birçok hususiyeti karşılaştırmalı edebiyat disiplini içinde de tatbik etmek giderek artan bir temayül gösterir. Bunların başında da konu ve tema benzerliği geldiği iddia edilebilir.

Öte yandan karşılaştırmalı edebiyat “terim[i], ilk olarak sözlü edebiyatın özellikle de masallardaki temaların, bunların masallardan masala göçlerinin ve ‘yüksek’, ‘sanatkârane’ edebiyata nasıl ve ne zaman geçtiğinin incelemesini anlamında düşünülebilir” (Wellek – Warren 2011: 53-54). Araştırmacıların ilk dikkat kesildiği noktaların başında tema meselesi olması, ilk karşılaştırmalı edebiyat

¹ Şerif Hulusi’nin, Yusuf Ziya ve Orhan Seyfi’nin “Siyasa, İlim, Sanat” üst başlığı ile yedi sayı çıkarttığı *Her Ay* mecmuasının 3. sayısında “Mukayeseli Edebiyat” başlıklı yazısında; 1931’de Fransa’da Paul Van Tieghem tarafından yayımlanan ve Türkçeye 1943’te *Mukayeseli Edebiyat* adıyla çevrilen kitabın “Giriş” ve birinci bölümünde işlenen karşılaştırmalı edebiyatın tarihsel gelişiminin pek de farklı olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum; Nurettin Şazi Kösemihal’in Robert Escarpit’in *Edebiyat Sosyolojisi* adlı kitabının Türkçeye çevirisinden önce 1964’te yazdığı “Edebiyat Sosyolojisine Giriş” makalesindeki kısmî benzerlikleri anımsatır. Şu hâlde Tanzimat devrinden başlayan edebî bağlamdaki Fransız tesirinin sanat akımlarının yanı sıra kuramsal ve akademik çalışmalara da sirayet ettiği çıkarımı yapılabilir. Bu demek değildir ki Şerif Hulusi ve Nurettin Şazi Kösemihal’in makaleleri orijinallik taşımaz. Bilakis iki metin de kendi sahasında Türkçe literatürün oluşması ciddi birer başlangıç niteliğindedir. Bilhassa Şerif Hulusi’nin mezkûr makalesinin üçüncü bölümünde Türk edebiyatını, tarihsel bağlamda karşılaştırmalı edebiyat sahasına dâhil etmesi, makalenin orijinal tarafıdır. Ayrıca Şerif Hulusi’nin bunu yaparken M. Fuad Köprülü’nün meşhur Türk edebiyatı tasnifini referans aldığını ifade etmekte fayda var. Nihayetinde bu makalenin dünyadaki karşılaştırmalı edebiyat tarihine paralellik arz ettiği iddia edilebilir.

çalışmalarının haritasını da belirginleştirir. Konu, tema ve anlatı tipolojisinin varlığı bu bağlamda odaklanılan hususiyetler arasında öne çıkar. Bir bakıma ilgi çekici olan söz konusu kavramlar, farklı milletlerin edebiyatlarının birbirilerinden etkileşimi içinde de yadsınamaz bir yer edinir. Türk edebiyatının Batı edebiyatından ve dolaylı olarak da dünya edebiyatından tesiri noktasında Şerif Hulusi'nin karşılaştırmalı edebiyat eksenli şu değerlendirmeleri dikkate değerdir:

“Türk edebiyatı İslâmî devreden miras olarak devam ettirdiği hassasiyet yerine, yeni zaruretleri ve onlarla beraber yeni temleri, ve bu temlerle beraber –bu temleri ifade için maziden intikal etmiş şekilleri tekâmül ettirecek yerde- bu temellerin içinde terennüm edildikleri kalıpları, şekilleri de aynen ikame etmeğe mecbur oldu...”

Mukayeseli edebiyat tetkikleri, bize, bu tarihî vaziyetin sebeplerini mümkün olduğu kadar tenvir etmek suretile, millî dehanın yabancı tesirler arasında niçin mahviyet göstermek mecburiyetinde kaldığını izah edecektir” (Şerif Hulusi 1937: 157).

Türk edebiyatı tarihinde Tanzimat devrinde gözlemlenen bir tür olarak romanın yaygınlaşan bir türe dönüşmesi, yeni türün getirdiği yeni tema veya izlekleri de görünür kılacaktır. Bu bakımdan devrinde âdeta “yazı makinesi” olarak nitelenen Ahmet Mithat Efendi'nin *Çengi* eserinin içinde yer verdiği “Don Kişot”un varlığı, Ahmet Mithat Efendi'nin Cervantes'in diğer eserlerini de okuma ihtimalini gündeme taşır. Ahmet Mithat Efendi'nin kendine özgün bir tematik kurgusu eşliğinde farklı etnik veya sosyokültürel grupları anlatı düzleminde işlediği görülür. Türk edebiyatı için yeni olan bu durum, Ahmet Mithat Efendi'nin farklı türdeki eserlerinde de gözlemlenir. *Letaif-i Rivayat* serisi dâhilinde on beşinci eser olarak yayımlanan *Çingene*'yi de bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Gelinen bu noktada karşılaştırmalı edebiyat incelemelerinde anılan başlıca kaynaklar arasında yer alan Paul Van Tieghem'in *Mukayeseli Edebiyat* çalışmasında üçüncü bahiste yer verdiği “Temalar, Tipler ve Efsaneler” (2017: 129) bölümüne odaklanmak yerinde bir iş olacaktır. Mezkûr bölümde somutluk kazanan hususiyet, tema ve tip meselesidir. Temaların ve mevzuların karşılaştırmalı tahlili bahsi için “Tematoloji” (Tieghem 2017: 129) terimini, teklif eden Tieghem, benzer temaların benzer tipleri doğurduğunu ve bunun da bilhassa folklorik anlatılarda fazlasıyla kendini gösterdiğini ifade eder. Buradan hareketle bu çalışmada da “Çingene” tipinin tematik görünümünün izlerini iki farklı dönemde birbirinden çok farklı yerlerde yayımlanan iki farklı metin üzerinden panoramik bir biçimde okunacaktır. İlk görünüşte Ahmet Mithat Efendi'nin “daha yeni muharrirlerin yabancı seleflerine karşı tabiiyet” (Tieghem 2017: 131) eksenin konumlandığı iddia edilebilir. Fakat

devamında ise Ahmet Mithat Efendi'nin *Letâif-i Rivayât* serisinde yer alan *Çingene* romanında yarattığı Selimcan isimli anlatı kişinin stereotipleşen "Çingene" imajının dışında konumlandırılması akıllara; "muharrirlerin müşterek temada yaptıkları değişikliklerde, kendi dehalarını, ideallerini ve sanatlarını" (Tieghem 2017: 131) kullandığı gözlemlenecektir. Öte yandan iki farklı yazarın "Çingene" tipini farklı biçimde işlemlenmesini tipolojik eksende alımlamak uygundur. Öyle ki "tipolojik karşılaştırma hiçbir temas olmadan benzer üretim koşullarından kaynaklanan ortaklıklara yoğunlaşır" (Zima ve Zemanek-Nebriç'den aktaran Cuma 2018: 4). İspanyol ve Türk kültürü ile ilişki içinde olan bir etnik grup olmaktan ziyade özgün kültürleri ile öne çıkan bir sosyal grup olma hâliyle belirginleşen "Romanlar" bu iki romanda karakterler üzerinden farklı biçimlerde kurgu seviyesine taşınmıştır.

Öte yandan hem ortaklıklara hem de farklılıklara odaklanmak da yapılan karşılaştırmanın çıktılarında yer alabilir. "Eğer bir karşılaştırma ortaklıklara yoğunlaşıyorsa eşdeğer karşılaştırmadan (äquivalenten Vergleich), farklılıklara odaklanıyorsa karşıtlık karşılaştırmadan (kontrastiven Vergleich) söz edilir." (Cuma 2018: 4). Bu kuramsal bilgiden hareketle Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene* adlı eseri ile Cervantes'in Türkçeye *Çingene Kızı* adıyla çevrilen eserinde "Çingene" tipinin işlenişi "eşdeğer karşılaştırma ve karşıtlık karşılaştırma" şeklinde incelenecektir. Zira iki eserde aynı konuyu farklı tema veya izlekte işlerken bunu farklı anlatı kişileri üzerinden somut kılınır. Söz konusu durumu kısaca örneklendirmek gerekirse; güzel ve çekici "Çingene Kızı" motifinin iki eserde de ortak olduğu görülürken; Roman tipinin bir erkek üzerinden verilmesinin Ahmet Mithat Efendi'de somutluk kazanmasına rağmen Cervantes'te böyle bir durumun söz konusu olmayışı anılabilir. Öte yandan "Çingene" konusunun işlenişinin farklılaştığı görülür. Ahmet Mithat Efendi'de Roman sosyal grubundan ayrılarak şehirli bir yaşama kavuşan "Çingene Kızı"na karşılık; âşık olduğu kız uğruna hırsızlık yaparak "Çingene" toplumuna entegre olmaya çalışan bir soylu erkeğin varlığı dikkatleri çeker. Geline bu noktada "Çingene" konusunun iki eserdeki konumlanışları hem benzerlikleri hem de farklılıkları açısından ele almanın makul oluşu somutluk kazanır. Sözü edilen iki eser, bu somutluk çerçevesinde ele alınacaktır.

CERVANTES'İN ÇİNGENE KIZI'NDAKİ “ÇİNGENE” TİPLERİNİN GÖRÜNÜMLERİNE PANORAMİK BİR BAKIŞ

Ahmet Mithat Efendi'in on dokuzuncu asır Osmanlı coğrafyasındaki mezkûr kaygı dizgesine karşılık yaklaşık üç asır öncesinde örnek alınması yönünde bir kaygıyla metinler üreten Cervantes'in *las Novelas Ejemplares*'i Tanzimat devri Türk yazını çevreninde düşünüldüğünde akıllara ilk olarak Ahmet Mithat'ın *Letâif-i Rivâyât*'ı gelmesi kuvvetle muhtemeldir. 1590-1612 yılları arasında kaleme alınan *las Novelas Ejemplares*,² on iki farklı metinden müteşekkildir. Bunlardan ilki olan ve sözlük anlamı “Çingene” biçiminde karşılık bulan *De La Gitanilla* Türkçeye *Çingene Kızı* adıyla çevrilir. “Cervantes *Novelas ejemplares*'i yazarken *Don Quijito*'nin getireceği ün ve servetten uzaktı. Bu eserin el yazmaları 1912 yılında tamamlanmıştır” (Özer 2008: 15). Nihayetinde Cervantes tarafından dönemin Kraliyet Konseyi'ne gönderilen eser 1613'te neşredilir (Özer 2008: 15). Pek çok farklı dile çevrilen romanın modern roman türünde “Çingene” tipinin işlenişi bakımından örnek teşkil ettiği söylenebilir. Zira Victor Hugo'nun *Notre Dame de Paris* (1931) Hannah Maria Jones'un *TH Gipsy Girl* (1836) gibi eserlerdeki “Çingene Kızı” tipinin Romanlar tarafından kaçırılan veya kaçırılan Roman kızı oluşları bu iddiaya mesnet teşkil edebilir.

Araştırmacılar tarafından uzun roman olarak tanımlanan bu eser, novella türüne dâhil edilebilir. Cervantes'in *Don Kişot*'undan önce yazdığı bu toplu eserin ilk müstakil metni *La Gitanilla*, dünya edebiyatında Romanların müstakil olarak bir edebî eserde işlenmesi bakımından ilkler arasındadır. Eserle ilgili olarak Adnan Özer'in şu ifadeleri oldukça önemlidir:

“Bu kısa romanların ilki elinizdeki *Çingene Kızı*'dır. Bu eser içeriği bakımından daha birkaç ‘ilk’ nitelemesini de hak eder. Dünya edebiyatında Çingenelerin yaşamını anlatan ve başkişisi Çingene olan ilk edebî eser olmasının yanı sıra Çingeneleri kategorik olarak aşağılamaya tabi tutmayan ilk edebî eserdir. ‘Kültürlerarası’ tarza da ilk örnektir” (Özer 2008: 17).

On altıncı yüzyıl İspanyasının sosyo-politik ve sosyo-kültürel atmosferi eşliğinde kurgulanan vakada Roman kültürü ve aşk temel izlekler olarak belirginlik kazanır. Özer'in “aşağılamayan” nitelemesine karşılık romanın ilk cümlesinde

² *Las Novelas Ejemplares*'in Türkçeye çevirisi *Örnek Alınacak Hikâyeler* adıyla yapılır. “Örnek” ifadesi Ahmet Mithat Efendi'nin *Kıssadan Hisse* adlı eserinde “hisse verme” anlayışı ile ilişkilendirilebilir. O hâlde iki yazarın da okuyucularına bir ders veya örnek olarak sunulan bir sosyal meseleyi idealizm eşliğinde gösterme çabasının varlığından söz edilebilir. Bu çıkarımı Cervantes'in sözü edilen eserinin başına yerleştirdiği “Okura Önsöz” bölümüyle desteklemek de mümkündür.

belirginlik kazanan “hırsız” yakıştırmalarını ise dönemin sosyo-politik ve sosyokültürel şartları eşliğinde değerlendirmek gerekir.

Fol.1

NOVELA de la Gitanilla.

PARECE Que los Gitanos, y Gitanas folamente nacieron en el mundo para fer ladrones: nacen de padres ladrones, crianse con ladrones, estudian para ladrones, y finalmente falen con fer ladrones corrientes, y molientes à todo ruedo: y la gana del hurtar, y el hurtar fon en ellos como accidentes inseparables, que no se quitan fino con la muerte. Vna pues desta nacion, Gitana vieja (que podía fer jubilada en la ciencia de Caco) criò vna muchacha en nombre de nieta fuya, a quien pufo nombre Preciosa, y à quien enseñò todas sus gitanerías, y modos de embelecios, y trazas de hurtar. Salio la tal Preciosa la mas vnica bayladora, que se hallaua en todo el Gitanifmo, y la mas hermosa, y discreta, que pudiera hallarse, no entre los Gitanos, fino entre quantas hermosas, y discretas pudiera pregonar la fama. Ni los soles, ni los ayres, ni todas las inclemencias del cielo, à que mas que otras gentes

Resim 4: Miguel de Cervantes’in Türkçeye *Çingene Kızı* adı ile çevrilen eserinin orijinalinin ilk sayfası.³

Cervantes’in *las Novelas Ejemplares* eserin ilk hikâyesi olan ve kısa roman (novella) olarak da tanımlanan *De La Gitanilla* (*Çingene*) novellası Türkçeye *Çingene Kızı* adıyla çevrilir. *Çingene Kızı* adlı eser dünya edebiyatında Romanlar üzerine yazılan ilk edebî metinlerden biri; Ahmet Mithat Efendi’nin *Çingene* adlı eseri de Türk edebiyatında Romanlar üzerine yazılan ilk edebî eserlerin başında gelir. Kurulan bu ilişkiler ağı, dünya ve Türk edebiyatına konu olan Roman imajına dair önemli ipuçları verir.

Ahmet Mithat Efendi’in on dokuzuncu asır Osmanlı coğrafyasındaki mezkûr kaygı dizgesine karşılık yaklaşık üç asır öncesinde örnek alınması yönünde bir kaygıyla metinler üreten Cervantes’in *las Novelas Ejemplares*’i Tanzimat devri Türk

³ Elektronik kaynak: [La gitanilla / de Miguel de Cervantes Saavedra | Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes \(cervantesvirtual.com\)](http://La_gitanilla_de_Miguel_de_Cervantes_Saavedra_Biblioteca_Virtual_Miguel_de_Cervantes_cervantesvirtual.com)

yazını çevreninde düşünüldüğünde akıllara ilk olarak Ahmet Mithat'ın *Letâif-i Rivâyât*'ı gelmesi kuvvetle muhtemeldir. 1590-1612 yılları arasında kaleme alınan *las Novelas Ejemplares*, on iki farklı metinden müteşekkildir. Araştırmacılar tarafından uzun roman olarak tanımlanan bu eser, novella türüne dâhil edilebilir. Cervantes'in *Don Kişot*'undan önce yazdığı bu toplu eserin ilk müstakil metni *La Gitanilla*, dünya edebiyatında Romanların müstakil olarak bir edebî eserde işlenmesi bakımından ilkler arasındadır.

Cervantes, *Çingene Kızı* adı ile Türkçeye çevrilen romanına Romanların hırsızlıkları ile ün salmış olmalarıyla başlar: “Erkeğiyle kadınıyla Çingeneler dünyaya sırf hırsız olmak için gelmiş gibidir. Hırsız ana babadan doğarlar, hırsızlarla birlikte büyürler, hırsızlık etmeyi öğrenirler ve sonunda gözden sürmeyi çalacak kadar ustalaşırlar” (Cervantes 2008: 31). Bu bir bakıma anlatının kurgusu hakkında da ipuçlarını barındırır. Zira yaşlı Roman kadınının çaldığı bebek tam bir Roman olarak yetiştirilir ve kendisine âşık olan soylu erkeği Romanlaştırmak için onu hırsızlığa alıştıtır. Dolayısıyla romanda hırsızlık meselesi kurgudaki akışı sağlayan bir nitelik biçiminde somutluk kazanır. Çalınan bebek, hırsızlığı öğrenen zeki bir genç kıza dönüşür ve kendisine âşık olan erkeğin aşkına karşılık vermek için Roman gibi yaşama adına ilk olarak hırsızlığı tatbik ettirir. *Çingene Kızı* bu bakımdan pikaresk roman niteliklerine de yaklaşır. Preciosa, köken itibarı ile Roman değil, sosyal hayat bakımından Romanların içinde yetiştiği için Romandır. O hâlde hem Ahmet Mithat Efendi'nin hem de Cervantes'in metinleri için denilebilir ki; Romanların toplumun geneli tarafından “öteki” biçiminde algılanmasının temel kaynağı ırk veya köken değil sosyal hayattaki davranış biçimine yansıyan Romanlık veya Romanların bir takım karakteristik davranış biçimleridir. Bunların odaklandığı esas nokta ise günlük yaşamda medeni davranışlar sergilemektir.

Preciosa'nın kendisine aşkını bildiren Andres'e “Çingene gibi yaşama”yı şart koşması Preciosa'nın Roman kültürünü tam olarak içselleştirdiğinin bir görünümüdür. Zira “Çingeneler, içinde buldukları toplumun çeşitli katmanları ile iç içe yaşamalarına rağmen dıştan evlenme (exogami) hemen hiç görülmez” (Duygulu 2023: 32). Kendini ait hissettiği sosyal gruptaki varlığını devam ettirmeyi arzulayan Preciosa, bir bakıma Andres'in aşkı uğruna neler yapabileceğini de ölçmüş olur.

Preciosa, yazar tarafından âdeta Türk edebiyatındaki meddah anlatıcı gibi kurgunun arasına girilmek suretiyle Romanlar arasındaki en iyi rakkase olarak takdim edilir. “Cervantes romans şarkılarının büyüsünü, zilli tef ve darbuka eşliğinde şarkı söyleyerek izleyicileri coşturan Çingene kızı Preciosa (*Çingene Kızı*) aracılığıyla anlatır” (Neumahr 2018: 66). Preciosa'nın en belirgin özellikleri namlı

bir güzelliği oluşu ve son derece akıllı oluşudur. Ahmet Mithat Efendi'nin Ziba'sı da benzer niteliklere sahiptir ve bu özellikleriyle Roman sosyal grubunun dışındaki erkeği etkiler.

Cervantes'in "Çingene Kızı" olarak var ettiği Preciosa'nın varlığı Hristiyan ahlâk ilkeleri ile ilişki içindedir. Bu çıkarımı metin içinde desteklemek bazen güçleşse de "Okura Önsöz" bölümünde vurgulanan "Hristiyan mantığı ve meşrebine göre ölçülü" olma hâli, söz konusu bağlamı güçlendirir. Buna ek olarak Roman kızlarının Santa Maria Kilisesi'ndeki Santa Ana'nın tasviri önünde romans okuyarak dans etmeleri Hristiyanlığın kültürleşen ahlâk tarafına yaslanan bir başka detaydır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene*'sinde İslâm dini bağlamı açılımları bulmak zor olsa da metnin zemininde bulunan ahlâk algısının temel kaynağının topluma sirayet eden İslâm kökenli bir tarafa sahip olduğu iddiası eşliğinde *Çingene Kızı* ile bir benzerlik kurulabilir. Öte yandan Cervantes'in Preciosa'ya seslendirdiği "romanslar ve neşeli şarkılar" (Cervantes 2008: 36) ahlâklıdır. Bu kamusal alandaki görünümünden ibarettir. Zira hırsızlık bahsinin somutlandığı her anda ahlâk ilkesinin gizli de olsa yitirildiği pek tabii bir biçimde görülecektir.

Ahlâk ilkesinden hırsızlık eylemiyle yoksunlaşma hâli, Preciosa'nın dans ederken erkekler tarafından dişil ve erotik bir figür olarak algılanması karşısında sarf ettiği cümlelerle metin düzeyinde önemsiz bir konuma düşer: "sakınacağım şey tek bir erkekten ve onunla yalnız kalmaktan ibarettir" (Cervantes 2008: 46). Bedenin dokunulmazlığı ilkesine olan sadakatini erkeklere bildiren Preciosa'nın bu tavrını Ziba'nın bir konak hanımefendisine dönüşme macerasının başında yer alan dans sahnelerinde de gözlemlenebilir.

Preciosa, Ziba'dan farklı olarak daha özgüvenli ve daha eğitilidir. Onu kaçıran yaşlı Roman kadın, kendisine okuma yazma da öğretir. Preciosa'nın bu farklılığı metin içinde yer alan diğer Roman kızları arasında onu öne çıkaran önemli bir detaydır.

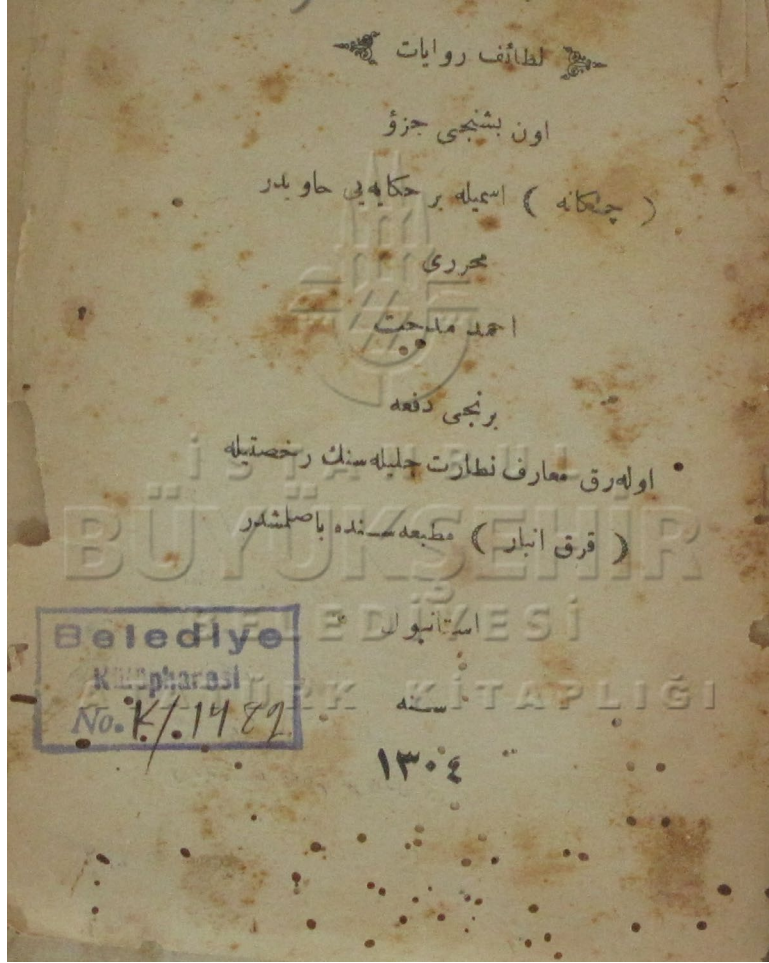
Cervantes'in eserindeki Roman tipini Ahmet Mithat Efendi'nin tasvir ettiği Roman tiplerinden ayıran bir başka detay, Preciosa'nın Romanları açıktan övmesidir: "Çingene kadınların zekâsı diğer kimselerinkine göre başka yoldan gider, yaşlarına oranla hep ileridedir. Ahmak Çingene erkek olmadığı gibi hantal Çingene kadın da yoktur" (Cervantes 2008: 52).

Çingene'de böyle bir detayı bulmak güçtür. Preciosa'nın yaptığı övgü cinsiyet ayırmaksızın salt Roman kökenli topluma yönelik bir övgüdür.

AŞINA OLUNAN BİR SOSYAL GRUBUN LATİF ANLATI SERİSİNDE ROMAN METNİNE TAŞINMASI: AHMET MİTHAT EFENDİ’NİN ÇİNGENE’Sİ

Ahmet Mithat Efendi, Gülhane Hatt-ı Hümayunu’ndan sonra gelişen edebî birikimde öne çıkan bir yazardır. Bir başka ifadeyle Tanzimat devri Türk edebiyatının önde gelen nasirlerindedir. Toplumunu şekillendiren yazar özne konumunda bir yer edinen Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı Devleti’nin tebaası ve reayası olan toplulukları bir arada hoşgörü ile yaşayan bir algıda tahayyül eder. Farklı etnik ve sosyal grupları anlatı metinlerine taşıyan Ahmet Mithat Efendi’nin temel yaklaşımı, Osmanlı Devleti sınırları içinde birlikte yaşayabilme potansiyelleri eşliğinde değerlendirmektir. Onun *Letâif-i Rivâyât* üst başlığı ile neşrettiği eserlerinden biri olan *Çingene*’de (1304/1888) de bu minvalde bir tavır söz konusudur. Okuyucuyu, toplumu Roman topluluğu hakkında bilgilendirme gayretini bir aşk vakası ile bezer. Toplumsal dışlanmışlığa maruz kalan Romanların eğitim maharetiyle toplumsal yaşama dâhil edilmesi meselesi, metnin temel izleğidir. Bunu bir sosyal grup üzerinden yapıyor olması ise bir başka dikkat çekici hususiyettir. Diğer taraftan eserdeki ikincil izlek ise sosyolojik bağlamlar eşliğinde tasavvur edilen sosyal görgü endeksli aşktır. Bu aşkın sahibi, bir Roman kızı olan Ziba’ya karşı yoğun hisler besleyen Şems Hikmet Bey’dir.

Toplumdaki Roman algısının farklı karakterlerle tenkit ve tasvir edildiği *Çingene* romanında, çok güzel ve zeki bir Roman kızına âşık olan Şems Hikmet Bey’in serencamı olay örgüsünü teşkil eder. Bu eserdeki toplumsal fayda Roman toplumuna dair verilen ansiklopedik bilgilerin yanı sıra İstanbul sosyetesindeki Roman alımlaması ekseninde netlik kazanır. *Çingene* eserinin bulunduğu *Letâif-i Rivâyât* serisi, hoş gidecek hikâyelerin takdimi ve bu hikâyelerin içerimlediği epistemik bağlamların çokluğu ile ön plana çıkar. Namık Kemal’in “Mukaddime-i Celâl”de yaptığı meşhur roman tanımında somutlanan ahlak ilkesi, Ahmet Mithat’ın romanlarındaki temel kaygınının bütünüdür: “...romandan maksat güzerân etmemişse bile güzerâmı imkân dâhilinde olan bir vakayı ahlâk ve âdât ve hissiyât ve ihtimalâta müteallik her türlü tafsilâtıyla beraber tasvîr etmektir” (Namık Kemal, 2005: 39). Namık Kemal’in 1876’da verdiği roman algısının açar sözcükleri “ahlâk, âdât, hissiyât ve ihtimalât”tır. Ahmet Mithat’ın *Çingene* romanında da bu dört ilkenin varlığını gözlemlemek pek mümkündür.

Resim 1: Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin on beşinci cildi olarak 1304'te yayımlanan *Çingene* romanının kapak görseli.⁴

Ahmet Mithat Efendi'nin “kadınların erkekler tarafından yeni topluma ayak uyduracak şekilde yetiştirilmeleri” (Enginün 2018: 36) izleğinin farklı bir versiyonunu mezkûr romanında da işlediği görülür. Öte yandan onun

⁴ Ahmet Mithat Efendi'nin mezkûr eserinin kapak görseli, eserin orijinalinin bulunduğu ve dijital ortama aktarılan İBB Atatürk Kitaplığı arşivinden alınmıştır.

Çingene'sinden on yıl sonra Halide Edib *Çingene Kızı* adı ile *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yarım kalan bir tefrika olarak neşreder. Orada da küçük bir Roman kızı olan Zeynep, sosyal eğitim için âdeta evlat edinilir ve sosyal hayatta sahiplenilen bir konumda tasvir edilir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene*'sinde de ise Ziba isimli Roman kızı, ailesinden izin alınarak bir konağa yerleştirilir, yaşadığı dönüşüm sonucunda bir konak hanımefendisi hâline bürünür:

“Ziba bir hafta kadar konakta misafir kaldı. Bu bir hafta zarfında konak halkı Ziba'da gördükleri hüsn-i terbiyeye hayran kalarak aleyhinde buldukları için nasıl tövbe ve istiğfar edeceklerini bilemediler. Herkes haksız olduğunu o zaman anladı...

Hâlbuki Ziba'da gördükleri şey henüz Çingenelikten beklenen arsızlığa, yüzüzlüğe bedel gayet nazikâne bir hanımlıktan ibaretti” (Ahmet Mithat Efendi 2001: 495)

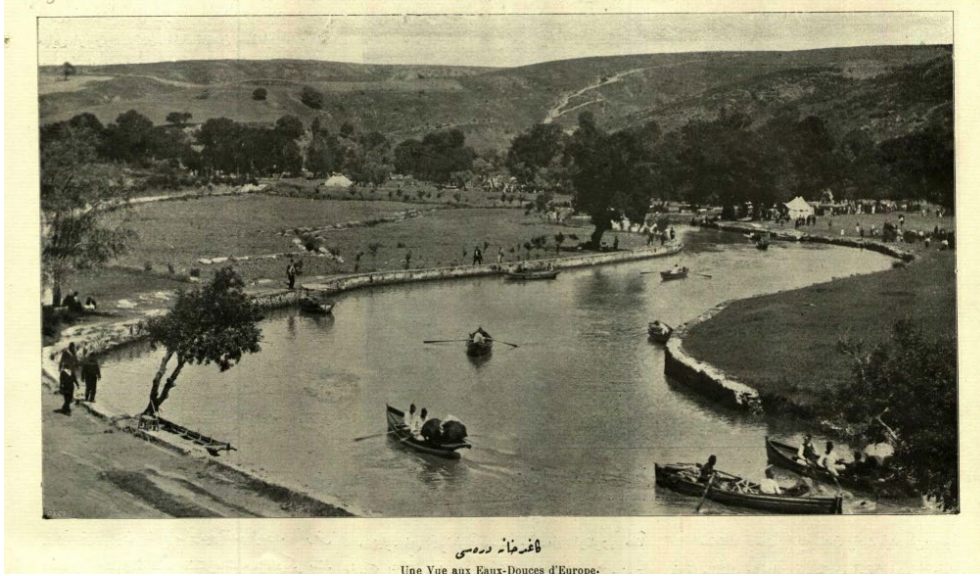
Ziba'nın yaşadığı dönüşüm, “eğitim” olgusu ile gerçekleşmiştir. Ondaki müzik yeteneği de gündeme alındığında Ziba'nın tam bir konak hanımefendisi olduğuna itiraz etmek giderek zorlaşır.

Diğer taraftan Ahmet Mithat Efendi, romanın sonunda Şems Hikmet'in sözde intihar mektubunu okuyucunun dikkatine sunar. Mektupta geçen şu ifade eserdeki Roman temasının temel dayanağını verir niteliktedir: “Mademki bir Çingene kızını sevmek dünyayı böyle alt üst eyledi benim o dünyada ne işim var?” (Ahmet Mithat Efendi 2001: 494) Buradan hareketle denilebilir ki edebî metinlere konu olan Romanların görünümünde “Çingene kızına duyulan ilgi” (Sınar 2003: 146) ön plandadır. Güzellikleri ve eğlenceli dansları ile ilgiye mazhar olan Roman kızları erkek yazarların metinlerine de bu nitelikleriyle taşınır. Ayrıca Şems Hikmet'in “hoşgörüsüzlük”ün hâkim olduğu ve aşka yer olmayan bir dünyada yaşamak istemeyişi oldukça çarpıcıdır. Öyle ki Ahmet Mithat Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nin bütün tebaa ve reayası barış, hoşgörü ve tahammül içinde bir arada yaşmalıdır. Kurulan bu dünyada Osmanlı Devleti'nin sosyal barışı da sağlanmış olur. Denilebilir ki Şems Hikmet'in kast ettiği “dünya” da bu noktada sabitlik kazanır.

Çingene romanında görünüm veren ilk Roman karakter, Selimcan'dır. Roman karakterlerinin âdeta birer tiyatro oyuncusu gibi takdim edildiği romanın ikinci bölümünde İstanbul'un kır gezilerine olan müsaitliği ile öne çıkan Kâğıthane'ye gidenlerin tanıtımı yapılır. Selimcan isimli Roman kökenli erkek, toplumsal bellekte yer alan “Çingene” veya Roman algısının dışına sarkan bir biçimde sunulur: “Saniyen muallim Selimcan! Yaş altmış sekiz, belki de yetmiş. Boy uzun. Vücut gayet nahif. Ten esmer. Kendisi Hintli. Tüyler kuzgunî siyahtan mün kalıp kırçıl. Çehre pek mütenasip değil. İhtiyar bir Hintli ki diğer bir romanı- mızda demiş

olduğumuz vechle ihtiyar bir Çingenenin terbiye ve nezafet görmüşüdür” (Ahmet Mithat Efendi: 2001: 440). Yaşlı bir erkek olan Selimcan’ın etnik kökeni “Hintli” olarak verilir. “Romanların atalarının Hindistan kökenli olduğu” (Hancock 2020: 111) uzun yıllardır doğru kabul edilen bir bilgidir. Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlara dair verdiği bilgilerin kitabi ve doğru olduğunun sağlaması böylelikle yapılabilir.

Eserdeki vakanın varlığı ile Roman kökenli anlatı kişilerinin takdimi, roman başkışisi Şems Hikmet Bey’in arkadaşları ile Kâğıthane Deresi’ne yaptıkları kayık gezisi ve vardıklarım mesire yerinde yaşadıkları vaka birimleri maharetiyle yapılır. Kâğıthane Deresi o devrin en bilinen mesire alanlarının başında olduğu gibi Tanzimat devri Türk anlatılarına sıklıkla konu olan bir mekândır.

Resim 2: Şehbal mecmuasının 21. Sayısında yer alan bu fotoğrafta Kâğıthane Deresi’nin panoramik bir görünümü mevcuttur. Ahmet Mithat Efendi’nin *Çingene* romanında “Çingene” kızlarına sıklıkla tesadüf edilen mesire yeri burasıdır.

Eserdeki Selimcan isimli Roman kökenli karakteri, diğer Romanlardan ayıran en büyük özellik eğitilmiş oluşudur. Öyle ki Romanların toplumdaki dışlanmışlıklarının en büyük gerekçesi, sosyal hayata dair yakalamada güçlük çektiikleri uyum ve dönemin şartlarıyla örtüşen davranışları yakalayamamalarıdır.

odağında şekillenmektedir. Şems Hikmet Bey'in babasının olmayışının verdiği boşluk, bilhassa eğitim bağlamında Selimcan isimli Roman kökenli anlatı kişisince doldurulur. Bunun örtük çağrışımını romanda geçen şu pasajda görmek mümkündür:

“Şems Hikmet Bey Mısır tüccarından müteveffa Nimetullah Efendinin ki babası kendisini dört yaşında öksüz bırakmış ise de cinsi Ferazende Hanım pek müdebbir bir kadın olduğundan oğlunu ve ondan iki yaş küçük olan Fatma Münevver namında bir kızını hem hüsn-i terbiye etmiş hem de babalarından müntakıl servet-i azimenin bir habbesini ziyan etmeyip cümlesini emlake tahvil ile ayda yüz elli liradan ziyade bir de irat peyda etmiştir. Oğluna ve kızına verdiği terbiye mektep terbiyesi değildir. Selimcan Hindî'yi kendi hanesinde bulundurarak Türkî ve Arabî ve Farîsiyi bu zat vasıtasıyla öğrettiği gibi Selimcan çocuğa mükemmel bir de İngilizce öğretmiş ve Şems Hikmet Bey Fransızca'yı da İngilizce kuvvetiyle kendi kendisine öğremiştir. Ahlâkı gayet güzel, malına mutasarrıf, harekât ve sekenatında validesinin ve Selimcan'ın emirlerine nehiyelerine muti, münkad elması gibi bir çocuktur” (Ahmet Mithat Efendi 2001: 441).

Şems Hikmet Bey'in öz babasının Mısır tüccarlarından olmasına Selimcan'ın Mısır'da kalması eklenildiğinde anlatıda konumlanan Selimcan'ın varlığı mantık açısından bir bağlamsallığa kavuşur. Ahmet Mithat Efendi'nin Selimcan'ı “Hindî” şeklinde nitelemesine karşılık Mısır'da da konumlandırılması, Romanların kökenine dair halk nezdinde yerleşik olan alımlama ile doğrudan doğruya bir ilişkiye sahiptir. Romanların Mısır'dan geldiklerine dair yayılganlık gösteren alımlama, salt Osmanlı – Türk toplumunda değil İspanya'daki Roman varlığının ilk belgesel izi olan 1425 tarihli serbest dolaşım belgesinden⁵ hareketle Avrupa'da da gözlemlenebilir. Öte yandan Romanların Türkler arasında kimi zaman “Kıpti” şeklinde tanımlanmalarının arkasında da Mısır⁶ kökenli olduklarına dair yaygın olan kanı vardır. Dolayısıyla romanda tüm bu hususiyetler açıktan ve örtük olarak gündeme taşınır ve okuyucunun Romanlar hakkındaki bilgisi pekiştirilir.

⁵ Bu konuda Cervantes'in *Çingene Kızı*'nı Türkçeye çeviren Adnan Özer'in kaleme aldığı sunuşta geçen ifadeleri dikkate alınabilir: “İspanyol yazılı kaynaklarında ve yine İspanyol folkloru ve sanatında ‘Çingene’ bahsi ayrı bir konudur. Yazılı kaynaklar denince Kraliyet kayıtları başta geliyor. İlk kayıt 1425 yılına ait; bu Zaragoza kaynaklı bir ‘serbest dolaşım’ belgesi, ‘El Magnanimo’ diye de bilinen Aragon Kralı V. Alfonso'nun mührünü taşıyor. Belge ‘Don Johan de Egipte Menor’ ibaresiyle Johan adlı bir Çingene şefi adına düzenlenmiş. Görüldüğü gibi o yıllarda henüz ‘Gitano’ (Çingene) sözcüğü kullanılmıyor. ‘Condes de Egipto Menor’ (Küçük Mısır'ın Beyleri) deniyor ki bu zarif bir nitelemedir” (Özer 2020: 18).

⁶ Romanların Mısırâ dair aidiyet ve kökenlerine dair detayları Henriette Asséo'nun *Çingeneler* adlı eserinin “Avrupalı Kökler” bölümünde de görmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bk. 14-40.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene* romanının Roman kökenli bireyleri işleyen diğer romanlara nispeten en belirgin özelliği Romanları takdim ederken eğitilmiş biri ile başlamasıdır. Söz konusu durum “Çingene Kızı” imajının dışına sarkan “görgülü erkek” tipini temsil eden erkek bir Romanın anlatı paktında yer bulması ile somutlanır. Söz gelişi dünya klasikleri arasında yer alan Victor Hugo'nun *Notre Dame de Paris*'te yer alan “Çingene” imajı güzel, akıllı ve alımlı bir genç kız üzerinden verilir. Esmeralda'nın Romanlar tarafından kaçırılıp yetiştirilen bir kız olması, Cervantes'in *Çingene Kızı*'ndaki “Çingenen kız” figürünü temsil eden Preciosa'yı anımsatır. Nihayetinde “Çingene Kızı” örneklerini çoğaltmak mümkündür. Fakat bir Roman erkeğinin görgüsü ve eğitimi ile ön plana çıkarıldığı bir edebî esere rastlamak pek nadir bir iştir. Selimcan'ın bu yönüyle Şems Hikmet Bey'in biyolojik babasını erken yaşta kaybedişinin boşluğunu eğitim alanında dolduran bir figür biçiminde tasavvur edildiğini unutmamak gerekir. Tanzimat dönemi romanlarında sıklıkla karşılaşılan “babasızlık” hâlinin temel referanslarından birinin toplumu yönlendirmede âdeta soyut bir baba figürünün toplumsal değişimi eğitimle yakalama bağlamında somutluk kazandırıldığı düşünülebilir. Zira denilebilir ki Ahmet Mithat Efendi'ye göre dönüşüme gebe olan Osmanlı – Türk toplumu “müebbet çocukluk” (Gürbilek 2007:139) evresinde gibidir. Bu bir bakıma “baba” figürünün kayıplığını da imler. Söz konusu hususiyetin *Çingene* romanı bağlamında değerlendirilmesini Jale Parla'nın şu fikri eşliğinde yapmak yerinde bir iş olacaktır: “Batı kural ve kuramlarına yenik düşebilme olasılıkları ilk romancıların işini çok güçleştiriyor, bir bakıma onları ve metinlerini ‘baba otoritesinin’ koruyuculuğundan yoksun bırakmış oluyordu. O baba ki, gerek simgesel, gerekse gerçek anlamıyla, Tanzimat düşüncesindeki yeri tartışılmazdı” (Parla 2009b: 15). Parla'nın kast ettiği Batılılaşma yolunda deneyimlenebilecek olası kayboluşların önüne bağlanılan bu “baba” olgusu ile geçmek gibidir. Ahmet Mithat Efendi'nin yarattığı karakterin belki de “Felatun Bey” ya da “Bihruz Bey” gibi bir yanılgıya düşme hâli zayıf da olsa Ahmet Mithat Efendi, “baba” ihtiyacının bakiliğini es geçmek istemez. İddialı bir çıkışla bunu Roman kökenli bir erkekle somut kılar. Selimcan hem Batılı hem de Doğuludur. Yazar Selimcan'ın irki kökenin Hint'ten Mısır'a dayanırken onu Müslümanların temel ibadetlerinden olan hacca göndermeyi de ihmal etmez. Bunun yanında Selimcan Batı dillerine de hâkimdir. Her şey bir tarafa onun böylesi bir “baba” figürünü fiiliyatta Roman kökeninin kabul ettirerek var etmesi en önemli hususiyettir.

Ahmet Mithat Efendi'nin romancılığının karakteristik özellikleri bağlamında Selimcan'a dair bilgiler oldukça fazladır:

“Selimcan an-asıl Hintli olduğu hâlde Mısır'a gelip bir müddet orada ve badehu birçok müddet dahi Avrupa'da bulunmuş gayet âlim, hâkim bir adamdır. Vaktiyle bir defa İstanbul'a geldikte Nimetullah'ın pek çok iltifatını lütfunu görmüş olduğundan Avrupa'dan son avdetinde dahi mumaileyhin hanesine gelmiş ise de üç sene mukaddem Nimetullah'ın vefat etmiş olduğunu haber alarak müteessif olmuş idi. Ferazende Hanım bu zatın kemâlini bildiği cihetle müteveffa kocasından ziyade kendisi ikram ederek Selimcan Kâbe'ye gitmekte olduğundan bade'l-hac yine İstanbul'a gelmesini ve kendi dairesinde kalmasını rica etmişti. Başka bir erkeği olmayan böyle bir aile için Selimcan gibi bir adam ne kadar lâzım ise Selimcan gibi bir adam için dahi böyle bir aile o kadar lâzım olduğundan filvaki hâkim-i mumaileyh bade'l-hac yine İstanbul'a gelerek bir daha ayrılmamış ve olanca vaktini iki çocuğun talim ve terbiyesine hasretmiştir. İlmî fevkalâde olduğu gibi sohbeti de gayet hoş, selim, halim bir adamdır” (Ahmet Mithat Efendi 2001: 441).

Dönemin sosyal gerçekliği bakımından evin erkeğinin ya da baba figürünün yitirilmesine karşın “mahrem” sayılabilecek bir erkeğin güvenilerek şahsi daireye kadar sokulması, oldukça şaşılabilir bir durumdur. Fakat Ahmet Mithat Efendi; Selimcan'ın eğitimi ve vefalı tarafına “dindar” niteliğini de ekler ve onu Hac'a gönderir. Kendisine ekonomik olarak destek çıkan Nimetullah Bey'e ihanet etmekten imtina eden Selimcan, Şems Hikmet Bey'in gönlünü kaptırdığı Roman güzelinin eğitimine de görece destek olur. Romanların karakteristik özelliklerine rağmen Selimcan müziğe karşı pek ilgisizdir. Bu detaydan hareketle Ahmet Mithat Efendi'nin eğitim maharetiyle âdeta sosyal bir dönüşüme uğrattığı Roman tipini oldukça romantik bir biçimde kurguladığı rahatlıkla söylenebilir.

Ahmet Mithat Efendi'nin “Çingene Kızı” imajını destekleyen detayları romanın pek çok yerinde bulmak mümkündür. Kâğıthane Deresi'nde karşılaşılan “Çingene Kızları” grubu dans ederek erkekleri eğlendirir ve buna karşılık maddi kazanç elde eder bir biçimde tasvir edilir. Mehtap isimli kadın Roman kızlarının oluşturduğu grubun lideri gibidir. Orada bulunan Yahudi erkeklerinin olumsuz telkinlerine karşı Şems Hikmet Bey ve arkadaşlarının bulunduğu yere iddialı bir şekilde gider: “Ben onlara göbek atarak Çingene kavgasını taklit ederek beş on para kopartırım” (Ahmet Mithat Efendi 2001: 445). Kendi kimliği ile barışık olan Mehtap, Ziba'nın etkileyici tavrını bilir ve onu ön plana sürerek karşısındaki erkek grubunu etkilemek ister.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingeneler*'deki temel tezi, Romanların alacağı görgü eğitimi ile medeni nitelikte bir sosyal hayatta dışlanmayacağı gerçeğidir. Bunu Selimcan tipi üzerinden somutlayan yazar, sadece bu anlatı kişisi ile de yetinmez. Dönemin erik tahakkümünü bir bakıma kırarak Ziba isimli Roman kızını üzerinden

bizzat süreci somut kılmak suretiyle okuyucunun önüne serer. Onun bakireliğine vurgu yaparak “ahlak” ilkesine dikkatleri çeker. Ahmet Mithat Efendi’nin Tanzimat devri Türk romanında var ettiği “ahlak” ilkesinin içeriminde bulunan “namuslu” olmak hâli, zina yapmamış olmayı imler. Güzellik, kıvraklık ve zekilik nitelikleriyle sıradan bir Roman kızı olmadığını gösteren Ziba, Şems Hikmet Bey’i etkilemeyi başarır.

Nihayetinde Ziba’ya gönlünü kaptıran Şems Hikmet, onu sosyal görgüler açısından eğitmek ve kadınlar sosyetesine kazandırıp onunla evlenmek ister. Burada eril tahakkümü eğitim meselesi ile daha yumuşak bir bağlamda gözlemlenebilir. Tam bir İstanbul hanımefendisine dönüşen Ziba’nın Şems Hikmet ile evlenmesindeki temel referansa “göngüsüz bir Çingene kızı” stereotipini sahiplenen Feranzade Hanım ve çevresinin varlığıdır. Onun hanımefendi tavırlarını gören Feranzade Hanım, çengilik yapan bir Roman kızının eğitim maharetiyle yaşadığı dönüşüm karşısında şaşkına döner ve kuyuya düşüp bakıma muhtaç bir hâle düşen Şems Hikmet’in yanında yaşamasına müsaade eder.

En nihayetinde Ahmet Mithat Efendi’nin Romanları ele aldığı *Çingene* adlı eserinin Tanzimat devri Türk romanının karakteristik özellikleri taşıdığı rahatlıkla söylenebilir. Osmanlı Devleti’nin “hoşgörülü” yönünü sosyolojik boyutlar eşliğinde Roman sosyal grubu üzerinden işleyen Ahmet Mithat Efendi, toplumsal stereotiplerin kaldırılmasıyla Romanların “öteki” biçiminde algılanmadan pekâlâ “herkes gibi” yaşayabileceği fikrini “konak hanımefendisi” üzerinden somutlar. Kadının toplumu şekillendirmesi noktasındaki payını dönemin eril tahakkümüne rağmen ihmal etmeyen Ahmet Mithat Efendi Türk romanının “camiacı bir kültür içinde beslenen idealist bir dünya görüşünün ve bilgi kuramının ürünü olarak doğdu[duğu]” (Parla 2009b: 13) fikrine tam olarak denk düşen bir anlayışta *Çingene*’yi ortaya koyar.

Resim 3: İBB Atatürk Kitaplığı'nın dijital arşivinde "Çingeneler = Constantinople. Groupe de Tziganes" adı ile kayıtlı olan ve Talat Albayrak tarafından bağışlanan bir kartpostal. Görselde Roman kadın ve erkeklerinin o devirdeki görünümü fikir verici mahiyettedir. Ayrıca Roman erkeklerinin elinde müzik aletleri olması, oldukça karakteristiktir.

SONUÇ

Dil olgusu eşliğinde yapılabilecek olan değerlendirmede aynı konunun aynı türdeki bir edebî eserde farklı dillerde farklı bir biçimde işlenmesi pek tabiidir. Diğer taraftan yaratıcı muhayyilenin de söz konusu farklılıkların kaynağı olduğu açıktır.

Öte yandan iki eserin "Çingene" temini ve tipini işleyişlerindeki temel benzerlik "Çingeneler" in sosyal hayatta karşılaştıkları olumsuz tavırların ön yargıların dışında farklı sosyal gruplarla uyum içinde yaşayabileceği meselesinin varlığıdır. Bu, Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene*'sinde Roman kimliğine sahip olanların aldıkları eğitimle sosyoekonomik anlamdan daha iyi konumda olan bir diğer sosyal grubun içinde uyumlu bir örünüm verebileceği şeklinde somutluk

kazanır. Cervantes'in *Çingene Kızı*'nda aristokrasi içinden gelen bir erkeğin "Çingene" olduğunu zannettiği bir kıza duyduğu aşk uğruna "Çingene" kültürüne entegre olabileme iradesi göstermesi şeklinde görünürleşir. Ahmet Mithat Efendi ise gerçekten Roman kökenli olan bir kıızı eğiterek topluma entegre etme niyetindedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin bu tavrını devrin içinde değerlendirmek icap eder; Tanzimat Fermanı sonrasında yaşanan toplumsal gelişmeler eşliğinde Osmanlı'nın bütün tebaasının eğitim mefhumuna erişmeyi hak ettiği fikrine yaslanan bir anlayışın hâkim olduğu görülür.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerini neşrettiği dönemin felsefesine uygun olarak "Kıssadan Hisse" anlayışını benimsemesinin izini *Letaif-i Rivayat* serisinde de bulmak mümkündür. Bunları kurgusal boyutta ilgi çekici bir vaziyette okuyucuya sunarken sosyal faydayı da ihmal etmez. *Çingene*'nin de bu seri dâhilinde neşredilmesi benzer bir anlayışın bu eser için de sahiplenildiğini akıllara getirir. Öte yandan Cervantes'in *Çingene Kızı* adlı metninin dâhil olduğu seri "Novelas Ejemplares/Örnek alınacak Hikâyeler" nitelemesi ile yazınsal tarihte yer almasını benzer bir sosyal fayda eşliğinde düşünmek gerekir. Geline bu noktada iki eserin farklılıklarına rağmen felsefî anlamda toplumsal hoşgörü ve birlikte yaşama kültürü ekseninde benzer bir anlayışla eserlerini neşrettiği sonucu pekâlâ savunulabilir.

İki eserde belirginleşen Roman tiplerine dair daha fazla detayı paylaşmak mümkünken araştırma metninin hacmi doğrultusunda genel değerlendirmeleri yapmak yerinde olacaktır. *Çingene* ve *Çingene Kızı*'na yansıyan Roman tiplerinde tam bir örtüşme noktasının "kız" ve "dans" anahtar kelimeleri üzerinde somutlandığı görülür. Farklıların ise erkek Roman olarak Selimcan'ın varlığı ve yaşlı Roman kadın üzerinden iki yarı kültürün tesirleri bağlamında daha da farklı detaylarda varlık bulduğu gözlemlenir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi (2000). *Çengi*. Hzl. Erol Ülgen – M. Fatih Andı. Ankara: TDK.
Ahmet Mithat Efendi (2001). "Çingene". *Letaif-i Rivayat*. Hzl.: Fazıl Gökçek – Sabahattin Çağın. İstanbul: Çağrı Yayınları 437-496.
ASSÉO, Henriette (2004). *Çingeneler – Bir Avrupa Yazgısı*. Çev.: Orçun Türkay. İstanbul YKY.
AYTAÇ, Gürsel (2016). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
CERVANTES, Miquel de (2008). *Çingene Kızı*. Çev.: Adnan Özer. İstanbul: Notos Kitap.

- CUMA, Ahmet (2018). “Genel ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi’nin (Komparatistik) Ulusal ve Dünya Edebiyatları Ekseninde Kuramsal Açılımı”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi SEFAD*. 39:1-26.
- DUYGULU, Melih (2023). *Türkiye’de Çingene Müziği-Batı Grubu Romanları’nda Müzik Kültürü*. İstanbul: YKY.
- ENGİNÜN, İnci (1999). *Mukayeseli Edebiyat*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ENGİNÜN, İnci (2013). “Ahmet Mithat Efendi: Yazarın Yaşama Gücü”. *Yeni Türk Edebiyatı*. 7(7-16).
- ENGİNÜN, İnci (2018). “Halide Edip’in İlk Roman Denemesi: Çingene Kızı”. *Yeni Türk Edebiyatı*. 18:25-36.
- GÖKÇEK, Fazıl (2006). “Don Kişot’tan Ahmet Mithat Efendi’ye”. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. Nisan 2006. 12: 9-20.
- GÜRBİLEK, Nurdan (2007). *Köy Ayna, Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları.
- HANCOCK, Ian (2020). “Ayrılış Noktaları: Hindistan Dışındaki Ataların Yolları”. *Romanlar – Tarihleri, Kökenleri, Göç Yolları, Dilleri, Eğitimleri ve Gelenekleri*. Hristo Kyuchukov – Ian Hancock. Ed. Ve Çev.: Emine Dinceç. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Namık Kemal (2005). “Mukaddime-i Celâl”. *Celâleddin Harzemşah*. Hzl. Oğuz Öcal. Ankara: Akçağ Yayınları.
- NEUMAHN, Uwe (2018). *Miguel de Cervantes – Deli Dolu Bir Hayat*. Çev.: Erol Özbek. İstanbul: İletişim Yayınları.
- OKAY, M. Orhan (1989). “Ahmed Midhat Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: TDV Yayınları, 100-103.
- ÖZER, Adnan (2020). “Çevirmenin Önsözü ve Yeni Basım İçin Çingene Kızı’nı Sunuş”. *Çingene Kızı*. Çev.: Adnan Özer. İstanbul: Notos Kitap, 9-20.
- PARLA, Jale (2009a). *Don Kişot’tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- PARLA, Jale (2009b). *Babalar ve Oğullar – Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SINAR, Alev (2003). “Yazarlarımızın Gözüyle Çingeneler”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 8:143–164.
- Şerif Hulusi, ([20 Mayıs-20 Haziran] 1937). “Mukayeseli Edebiyat”. *Her Ay*. 1(3):146-157.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. 7. Bs. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- TİEGHEM, Paul Van (2017). *Mukayeseli Edebiyat*. Çev.: Yusuf Şerif Kılıçel. Hzl.: Eren Yavuz. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

ÜLGEN, Erol – Andı, M. Fatih (2000). “Ön Söz”. *Çengi – Kafkas – Süleyman Muslı*. Ankara: TDK. IV-VII.

WELLEK, René – Warren, Austin (2011). *Edebiyat Teorisi*. Çev.: Ö. Faruk Huyugüzel. İstanbul: Dergâh Yayınları.

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.